

Причинами цього, на нашу думку, були: *по-перше*, спосіб і характер пізньосередньовічного мислення, що спиралися на віросповідні догми; догматичні істини іншого віросповідання попадали в розряд "ересей", "схизм", "лжевчень", "зваб" тощо. "...Се не диво при тогдешнім абсолютно догматичнім способі мислення, - писав І.Франко, - котрий дуже утруднював людям різних народів порозумітися між собою".¹⁴⁹

По-друге, значна, з часом зростаюча залежність ієрархії, церков, монастирів, чернецтва, у тому числі ченців-книжників, від світської влади, що, вирішуючи свої політичні, економічні, військові, соціальні, станові, династичні та інші цілі, вимагала, спираючись на право патронату, від залежного чернецтва, білого та чорного духовенства безумовного ідеологічного обслуговування своїх інтересів усіма можливими засобами.

По-третє, появою на руських землях після Тридентського собору 1545-1564 рр. ченців-езуїтів, з діяльністю яких пов'язане не тільки поширення освіти, книгодрукування, письменництво, але й застосування далеких від толерантних методик боротьби з релігійними опонентами – насильницьке переведення православних церков та монастирів під юрисдикцію "римської церкви", силове захоплення православних церков, монастирів, їх опечатування напередодні релігійних свят тощо, що спричинило православну сторону відповідати з більш жорстких позицій, у тому числі й у полеміці.

По-четверте, загальне загострення міжрелігійних відносин у Європі, викликане розколом у Римо-Католицькій Церкві і появою протестантизму, ослабленням Константинопольського патріархату (в 1583 р. патріарх Єремія II був ув'язнений на 4 роки турецьким султаном), посилення курсу Апостольського престолу на латинізацію та унізацію східнохристиянських церков¹⁵⁰; вироблення проекту приєднання до Римо-Католицької Церкви руських (українських, білоруських) єпархій із збереженням східного обряду після невдалої місії єзуїта А. Поссевіно до Москви та інші.

Запровадження унії, подальша поляризація релігійно-церковного середовища на українських землях за релігійними, політичними, національними переконаннями вкрай диференціювали українську спільноту, змусили вітчизняні православні монастирі не тільки визначитися з власною релігійно-церковною позицією, але й, в силу своїх особливостей, стати активною ідейною силою по обидві сторони православно-унійного розлому.

¹⁴⁹ Див.: Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. зібрання творів у 50-ти т.- Т. 30.- К., 1981.- С. 97.

¹⁵⁰ Див.: Переписка пап с російськими государями в XVII веке.- СПб, 1834.- С. 3-6, 37-75, 97-98.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИМІРУ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА НЕОРЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

Передовсім вважаю за необхідне зауважити, що **повноцінність свободи буття релігійних організацій (усіх без винятку), що діють на території нашої держави, реалізація ними своїх завдань, мети насамперед залежить від ефективного механізму їх правового забезпечення і правових гарантій.** Зрозуміло, що правові норми, зафіксовані в законодавстві України, які відносяться до сфери свободи релігії, і заторкують лише площину реалізації свободи совісті – свободи віросповідного вияву як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Це – надзвичайно актуальне питання, яке потребує наукового осмислення.

Відзначимо, що право є діючим лише у сфері публічного віросповідного вияву – **особистісного** або релігійної організації. Воно не діє на рівні внутрішньої свободи: вибору релігії, її сповідання в приватному житті, зміни релігії і т.д. Щодо релігійних спільнот, то правові норми є регуляторними (забороняючими чи дозволяючими) у сфері їх публічної діяльності й не стосуються внутрішнього життя, віроповчальних та культових його моментів.

Держава, гарантуючи правове забезпечення свободи віросповідного вияву, бере до уваги, що, скажімо, українське суспільство твориться індивідуумами, які у своїй більшості сповідують різні вірування і переконання.

В цьому, об'єктивному за своїм виявом контексті, визначальним є принцип, за яким держава, що визнає релігію і релігійні організації як суспільний фактор, їхню місію і роль у соціумі, бутті окремих особистостей і сприймає їх суспільно-значущими, а також поцінує і неухильно дотримується демократичних (універсальних) у своїй сутності засад свободи релігії, зобов'язана створити всі умови, можливості політичного, правового та соціально-економічного виміру для вільного функціонування релігійних спільнот, виконання притаманних їм функцій і місії, а також повноцінної релігійної самореалізації віруючих. А найголовніше - цей принцип має застосовуватися державою до всіх конфесій в Україні суцільно, зокрема і до неорелігій.

Наступне. Це проблеми **правового статусу** релігійних організацій в Україні. По-перше, їхній правовий статус не узалежнений у формально-юридичній площині ні кількісними характеристиками, ні конфесійною належністю, ні так званою традиційністю, часом їхнього заснування, формою і ступенем залежності від зарубіжного центру. Ще раз **наголошу – у формально-юридичному сенсі** для держави, для її законодавчо-нормативної бази, що

* Бабій Михайло Юхимович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

стосується сфери свободи совісті, свободи релігії, це не є **суттєвим, визначальним**.

Відомо, що у **статті 5-й** Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» чітко проголошується, що **«всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання щодо інших не допускається»**. Це - екстраординарне в правовому сенсі положення. Воно екстраполюється на всі інші статті названого закону, що стосуються діяльності релігійних організацій, їх прав і обов'язків.

Відзначимо ще одну особливість, яка характеризує цілісну юридичну систему, що уможливило реальну реалізацію права на свободу совісті та свободу релігії в Україні. Це той факт, що ця система законодавчих, нормативних документів не містить таких понять як *«традиційна релігія»*, *«нетрадиційна релігія»*, *«неорелігія»*, *«секта»*, *«релігійна меншина»* тощо. Вони не є категоріями права, а частіше всього, як робочі поняття, у певному контексті використовуються в науковому обігу, хоча й є спроби **перевести** названі поняття з релігієзнавчих в юридичні. До цього подеколи вдаються неосвічені у правових питаннях свободи совісті журналісти.

Коли ми ведемо мову про проблеми **правового становища неорелігій** в Україні, маємо виділити два основних аспекти. **Перший – формальний**, тобто юридично задекларований, встановлений законодавчими актами держави **правовий статус** релігійних організацій, в т.ч. й неорелігійних спільнот. **Другий – практичний**, тобто той, що постає реальністю в контексті **фактичного** буття неорелігій: відношення до них державних органів, зокрема на регіональному й місцевому рівнях, оцінка й характеристика їх діяльності мас-медіа, громадською думкою, певними політичними силами. В цьому аспекті можна сказати і про відношення до неорелігійних утворень так званих традиційних конфесій.

Саме у площині вияву означених аспектів я й маю намір акцентувати увагу читача на проблемних питаннях правового становища неорелігій в сучасній Україні, обставин їхнього буття, а головне - на реальних можливостях реалізації ними своєї місії.

У цьому зв'язку, ще декілька зауваг загальнотеоретичного юридичного й методологічного характеру.

По-перше, задамося тим, чи є актуальним це питання, чи воно в контексті уже сказаного постає надуманим і практично не тематизованим? Аналіз релігійної ситуації в Україні, реальних колізій, з якими зустрічаються релігійні новоутворення при прагненні реалізувати свої права, визначені законом, їх звернень у цьому зв'язку, зокрема у Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, матеріалів у засобах масової інформації, підтверджують, що проблеми свободи їхнього буття в українському соціумі, правові соціально-політичні аспекти його виміру в юридично оформленому просторі їх функціонування, були і сьогодні залишаються **вельми актуальними**.

До речі, це засвідчила й дискусія, яка періодично відбувалася з цих проблем у робочій групі Міністерства юстиції України з підготовки нової

редакції Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Це підтверджують також і висновки щорічної доповіді держдепартаменту США щодо проблем зі свободою віросповідного вияву у світі, де йдеться про конкретні порушення правового статусу неорелігій в окремих регіонах України. На цьому наголошує і зведений звіт про «Моніторинг релігійної свободи в Україні за період 2005-2006 років», проведений Релігійно-Інформаційною Службою України (РІСУ), в якому містяться конкретні приклади **атолерантного**, з порушеннями закону відношення владних структур окремих регіонів до конкретних прохань і потреб конфесій «нетрадиційного» вияву. Маємо взяти до відома і ту увагу, яку приділяють цим проблемам у загальноєвропейських політичних структурах, зокрема у Парламентській Асамблеї Ради Європи, в документах, рекомендаціях, прийнятих нею. Не буду конкретизувати їх. Відзначу лише, що за період з 1992 року прийнято майже 10 рекомендацій ПАРЄ щодо проблем правового становища нео релігій, релігійних меншин. Ці проблеми обговорювалися 30 червня минулого року і в Раді ООН з прав людини, у складі якої є представники 47 держав, в т.ч. й Україна.

По-друге, наявні проблеми правового становища неорелігійних спільнот слід розглядати як наслідок нової **ситуації** із забезпеченням свободи релігії, свободи релігійного самовизначення, які склалися в Україні в останнє десятиріччя. Варто взяти до уваги й активність зарубіжних місіонерських центрів, цілеспрямоване привнесення в український культурно-релігійний ареал нових релігійних традицій, культурних «новацій». Зрозуміло, що це було сприйняте українською громадськістю з певною підозрою. Дослідження показують, що і сьогодні деяка частина громадян держави, особливо вірні так званих традиційних церков, відносяться до неорелігій **насторожено й підозріло**. У ставленні до них окремих релігійних організацій «традиційного» виміру домінує негативний, атолерантний настрій. Зрозуміло, що такі «посили» нерідко екстраполюються і на «чиновничий люд», який забуває про вимоги закону. Тому появляється «спецпідхід», певна конфесійна зашореність деяких місцевих органів влади, окремих чиновників у ставленні до неорелігійних спільнот, реагуванні на їхні законні потреби й прохання, що є грубим порушенням Закону, ігноруванням принципу свободи совісті. При цьому свідомо нехтуються принципи однаковості правового статусу всіх релігійних організацій, їх рівності перед законом.

Проблемні питання виникають часто при набутті неорелігійними спільнотами правосуб'єктності, **прав юридичної особи**, що значно збільшує можливості використання ними своїх функцій, розширює рамки свободи їхнього буття. Зауважимо, що сам **процес** набуття правосуб'єктності, прав юридичної особи, або узагальнює – правового статусу, не співвідноситься з конфесійною **визначеністю релігійної спільноти**.

На це, до речі, звертають увагу у своїх коментарях до нової редакції Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» **експерти Венеціанської Комісії**. Вони наголошують, що «відповідно до міжнародних стандартів, **гарантії свободи релігії** не підкоряються **жодній особливій реєстрації релігійних груп**; вони мають стосуватися всіх релігійних груп без будь-яких умов щодо

приналежності чи реєстрації». Венеціанська Комісія розуміє український проект закону таким чином, що реєстрація не є формальною умовою чи передумовою колективної реалізації свободи релігії. Мається на увазі, що релігійні організації можуть діяти і поза **реєстрацією**.

Разом з тим експерти, аналізуючи вимоги діючого Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» і положення в цій площині його нової редакції, визнають їх **складними і певною мірою нечіткими**. Вважають їх проблемними, оскільки така ситуація може призвести до певних самовільних зловживань з боку органів державної влади. І в цьому експерти праві. Є чимало фактів, коли на регіональному рівні, зокрема неорелігійним спільнотам із-за надуманих підстав відмовляють у реєстрації або затягують її на довгий час (5-6 місяців, а то й більше року), що є грубим порушенням закону.

Проблеми виникають із виділенням земельних ділянок під забудову культових споруд, оплатою комунальних послуг, проведенням добродійної діяльності тощо, тобто, по суті, ті проблеми, які так чи інакше вже врегульовані законодавчо.

Дискримінаційні моменти щодо неорелігійних спільнот виникають (а вірніше виникли) при формуванні (згідно розпорядження Президента України) **міжконфесійних рад** при облдержадміністраціях. До речі, принцип їх присутності проігнорований і на загальнодержавному рівні - при створенні Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, хоч до неї мали б ввійти всі релігійні спільноти, які мають свої офіційно зареєстровані всеукраїнські центри.

Окремо, в означеному контексті, слід згадати і про факти нагнітання релігійної **нетолерантності** (зокрема, і в першу чергу) на публічному рівні у ЗМІ, в активізації нетерпимості у площині **відношення** «традиційні – нетрадиційні», особливо у друкованих виданнях перших.

Цей перелік проблемних питань можна було б продовжити. Вони існують реально і їх слід вирішувати. У першу чергу має запрацювати механізм чіткого виконання законів на всіх рівнях. При цьому маємо усвідомити, що закон не лише дозволяє, регулює, забороняє, але і передбачає для всіх релігійних організацій однаковість обов'язків і міру відповідальності за певні дії. Ігнорування закону – це ігнорування свободи.

Вважаю за необхідне наголосити ще раз, що релігійні організації поза їх конфесійною самовизначеністю є рівні перед законом у своїх правах і обов'язках, у своїй відповідальності. І в цьому (формально-юридичному) вимірі немає підстав для твердження, що у правовому полі держави одні конфесії мають установлені законом переваги, преференції перед іншими. Аналіз показує, що нерідко окремі надрелігійні утворення в Україні, по суті мають навіть кращі можливості для реалізації своєї місії, ніж т. зв. «традиційні» релігійні організації. Біда в іншому: законодавчі норми не завжди чітко імплементуються у практику. Як уже відзначалося, релігійні переконання чиновників часто привалюють над вимогами закону.

Дотримання демократичних принципів свободи совісті, віросповідання, закріплення заснованої на праві і законності організації суспільного буття, його

цілеспрямованої толерантизації, утвердження релігійного плюралізму як цінності **створить** найкращі умови для діяльності всіх релігійних організацій, уможливить вільне і повноцінне сповідування релігії, в т. ч. й неорелігійного виміру. У цьому зв'язку вартою уваги є **рекомендація** ПАРЄ (Резолюція 1510 (2006 р.)). В ній наголошується, що культурне, **релігійне багатоманіття** (яке сьогодні є реальністю – М.Б.) має постати джерелом не напруження, а взаємного збагачення через діалог, на основі взаєморозуміння і поваги. І мета держави, всіх у ній суцільних релігій полягає у збереженні цього розмаїття у відкритому інклюзивному соціумі, що базується на правах людини, демократії і верховенстві закону.

Ю.Данилець* (м. Ужгород)

РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ПОПОВА НА ЗАКАРПАТТІ В 1938-1944 роках

Період кінця 30 - поч. 40-х рр. ХХ ст. на Закарпатті був надзвичайно складним. Після повалення угорськими військами уряду незалежної Карпатської України на території Закарпаття встановилася військова адміністрація. Православна церква виявилася заручницею міжнародних подій і потрапила в епіцентр боротьби між Угорщиною та Югославією. Слід зазначити, що релігійна ситуація на Закарпатті в цей період була напруженою. Близько 61,9 % населення належало до греко-католицької церкви, 17,2 % – до православної церкви, менше вірників відносилися до іудейської, римо-католицької, реформатської, євангельської та інших церков. Серед православних, починаючи з 20-х рр. ХХ ст. панували дві церковні юрисдикції – сербська та константинопольська, представники яких вели між собою боротьбу. Визнання та підтримку чеської держави перед угорською окупацією мала сербська юрисдикція, яка була представлена переважно більшістю духовенства.

Питання діяльності М. Попова на посту адміністратора православної церкви на Закарпатті за часів угорського режиму в певній мірі розглядалося істориками. Щоправда на теперішній час відсутні узагальнюючі наукові праці, які б у повному обсязі розкривали становище православної церкви у визначений історичний період. Серед наукових публікацій слід назвати статтю О. Данка, присвячену церковно-державним відносинам на Закарпатті в 1938-1944 рр. [Данко О. Православна церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 рр. / Упор. та передм. В. Маркуся та В. Худанича.- Ужгород, Гражда, 1999.- С. 165-181]. Автор побіжно аналізує діяльність М. Попова та приходиться до висновків, що „Закарпатська Православна Церква пройшла шлях від

* Данилець Юрій Васильович – викладач, здобувач кафедри історії України Ужгородського Національного університету.